

ERKENDELSEN SOM OBJEKTRELATION

Jens Mammen

Første del af artiklen er en kritik af den traditionelle forståelse af erkendelsen som bestående af tre »trin«: sansning, perception og tænkning, hvor sansningen skulle udgøre den umiddelbare kontakt mellem subjekt og objekt. Inden for denne traditionelle forståelse bliver en empiristisk og en rationalistisk opfattelse de eneste mulige.

Heroverfor sættes Gibsons og Leontjevs teorier, der forstår den umiddelbare forbindelse mellem subjekt og objekt som defineret ved aktivitet eller virksomhed. Disse teorier giver plads for en filosofisk realisme: En udvidelse af virksomheden sætter subjektet i forbindelse med nye objektive forhold og muliggør derved en udvidet genspejling.

I anden del af artiklen diskuteres den særligt menneskelige virkelighed som et særligt »rum« af rødder og bånd, som forbinder objekterne i den samfundsmæssige verden. Hertil svarer en særligt menneskelig »knyttende« og »brydende« virksomhed, som genspejles i følelserne, dvs. sentiments eller »affektioner«. Til sidst diskuteres forholdet mellem krop og erkendelse, specielt i relation til den særligt menneskelige virksomhed.

I tredje del forsøges det at relatere den fremlagte virksomhedsteori til forskellige udviklingspsykologiske begreber, først og fremmest ego-psykologernes objektrationer og Piagets objektpermanens, samt til en beskrivelse af begrebsudvikling.

Endelig forsøges det at sammenholde teorien med beskrivelser af »narcissistisk« personlighedsudvikling og forskellige psykopatologiske funktionsmåder.

Indledning

Hensigten med denne artikel er at bidrage til en bedre forbindelse mellem psykologisk teori og praksis, en forbindelse, hvis styrkelse vil være til gavn for både teori og praksis (se f. eks. Holzkamp, 1983).

Jeg forestiller mig, at en sådan brobygning kræver intet mindre end et paradigmeskift i almenpsykologien, og ikke blot i almenpsykologien, men i dennes filosofiske og logiske forudsætninger (jvf. Mammen, 1976; 1983).

Jeg starter brobygningen fra den ene side af kløften, nemlig den almenpsykologiske, og må straks skuffe læseren med, at jeg ikke når frem til

den praktiske side, f. eks. psykoterapien. Men jeg når dog frem til nogle udviklingspsykologiske og klinisk psykologiske konsekvenser, som må kunne forbindes med det terapeutiske.

I øvrigt ser det ud til, at en række mere principielle forudsætninger for det terapeutiske arbejde ikke ligger fjernt fra min fremstilling af almenpsykologiens forudsætninger (se f. eks. Jette Fogs (1986) artikel i dette nummer og Fog, 1985).

Erkendelsens trin

Traditionelt opdeles den menneskelige erkendelse i tre ordnede »lag« eller »trin«, nemlig sansning, perception og tænkning (plus evt. bevidstheden som et fjerde trin).

Der har naturligvis i tidens løb været nuanceforskelle i forståelsen af erkendelsesprocessens trin og især deres indbyrdes relationer. Stort set har *perceptionen* dog været defineret som den umiddelbare sansemæssige genstandserkendelse, hvilket vil sige helhedsmæssig erkendelse med genstands- eller objektpræg i umiddelbar (her og nu) kontakt med sansorganerne.

I forhold hertil kan *sansningen* defineres ved at mangle helheds- eller genstandspræget og *tænkningen* ved at være middelbar, dvs. ikke bero på den umiddelbare kontakt med sansorganerne.

Denne opdeling er så veletableret, at den afspejler sig i den måde, hvorpå de fleste større generelle introducerende tekstbøger i psykologi er opbygget med indledende kapitler om »sensations«/»sensory processes«, »perception«, »thinking«, hvorefter der går videre til f. eks. hukommelse, indlæring, personlighed og socialpsykologi.

Der er tale om en inddeling med en lang tradition, startende i filosofien længe før den eksperimentelle psykologis fremkomst. Men da psykologien endelig i midten af det nittende århundrede skilte sig ud i den empirisk-akademiske tradition, som stadig dominerer psykologien, så var det i nøje overensstemmelse med den filosofiske trinrække.

Således var det som bekendt den fysiologisk og ekseperimentelt orienterende udforskning af sansningen, der startede hele foretagendet (Schultz, 1981).

At efterspore de historiske rødder for trinrækken er ikke muligt her. Selve det forhold, at erkendelsen og dens trin anses for primær i forhold til det mere praktiske og sociale liv fortaber sig også i en »rationalistisk« hovedtendens i europæisk filosofi, som i hvert fald går tilbage til Sokrates (Dreyfus, 1979).

I den almindelige forståelse er trinrækken sansning-perception-tænkning udtryk for en gåen fra det simple, elementære og usammensatte til det komplekse og højtorganiserede og afspejler således en forsknings-

og fremstillingslogik, som har rige traditioner i vestlig tænkning.

Samtidig er rækken i god overensstemmelse med den forståelse af virkeligheden som lagdelt, der afspejler sig i en ordning af videnskaberne startende med fysik, kemi, biologi, videre over psykologien til human- og samfundsvidenskaberne. En bevægelse fra del til helhed, fra livløs natur til liv og videre til sjæl og ånd.

Dernæst er det en bevægelse fra det mere almene og fælles til det mere specielle og eksklusive. Sansningen deler vi formentlig med alle flercellede dyr, perceptionen med i hvert fald hvirveldyrene og tænkningen i bedste fald med de højst-udviklede pattedyr.

Efter evolutionsteoriens fremkomst er trinrækken blevet yderligere cementeret ved også at vise sig at være en fylogenetisk, altså arthistorisk udviklingsrække. Hvis man, som f. eks. Leontjev (1977), anser den historiske metode for fundamental for psykologien, må trinrækken derfor også af denne grund afspejle sig i psykologiens forsknings- og fremstillingsmetoder.

En vis empirisk bekræftelse af trinrækkens ræson har man også ment at finde i udviklingspsykologien, hvor det lille barns erkendelse skulle gennemløbe rækkens trin. Hvad angår rækkens to første trins indbyrdes placering, er opfattelsen dog nok modificeret i dag (se f. eks. Bower, 1975).

Endelig, men ikke mindst væsentligt, er trinrækken både i den filosofiske tradition og i den empirisk-akademiske psykologi blevet forstået som led i en *proces*, nemlig den proces, hvori erkendelsen opstår ved individets møde med omverdenen, eller mere filosofisk: subjektets møde med objektet. Der er tale om en proces, en årsagskæde, der starter i objektets påvirkning af sansorganerne, hvilket resulterer i sansningen. Sansningen er nu igen råmateriale for (eller årsag til) perceptionen, der igen er råmateriale for tænkningen.

Denne procesopfattelse blev befæstet i den tidlige, fysiologisk orienterede psykologi, hvor processen blev sat i forbindelse med indadgående nerve- og hjerneprocesser. Men også den mindre snævert fysiologisk orienterede psykologi, f. eks. gestaltpsykologien, blev bekræftet i procesforståelsen gennem sine eksperimenter (Mammen, 1976; 1983).

Empirisme og rationalisme

Hvad angår relationerne mellem de enkelte trin i rækken, kan der groft sagt skelnes mellem to hovedopfattelser, en empiristisk og en rationalistisk.

Den *empiristiske* opfattelse betragter processen sansning-perception-tænkning som principielt løbende den ene vej, startende med sansningen, hvad der i moderne kognitionspsykologi med en spøgende betegnelse er blevet kaldt »bottom-up« processer (Glass, Holyoak & Santa, 1979).

I filosofien er opfattelsen f. eks. knyttet til navne som Locke, Berkeley og Hume – de engelske empirister. Videnskabsteoretisk er opfattelsen udfoldet i positivismen og den induktive forskningsmetode. I psykologien finder vi opfattelsen f. eks. i den klassiske psykofysik.

Det er karakteristisk for den empiristiske opfattelse, at den transformation, der sker af sansematerialet på dets vej igennem processen, er af mekanisk art, hvad enten denne er associativ som hos de engelske empirister og de klassiske psykofysikere, dynamisk som hos gestaltpsykologerne eller følger faste logiske principper som hos de logiske empirister.

Den *rationalistiske* opfattelse kan lettest forstås som en korrektion til den empiristiske, idet trinrækkens eller kædens sidste led, tænkningen, tilkendes en vis selvstændig eller initierende rolle, og en vis tilbageløbende virkning på perceptionen (men sædvanligvis ikke på sansningen), processer der i moderne kognitionspsykologi – som en pendant til »bottom-up« – er blevet kaldt »top-down«-processer (Glass, Holyoak & Santa, 1979).

Filosofiske repræsentanter: F. eks. Descartes og Kant. Videnskabsteoretisk, f. eks. hos Popper, er opfattelsen udmøntet i den hypotetisk-deduktive metode. I psykologien findes opfattelsen f. eks. i »new look« psykologien og i kognitivismens klassiske udformning, hvor perceptionen er et mødested for tænkningens hypoteser og sansningens verificerende eller falsificerende data eller informationer (Mammen, 1976; 1983).

Men *fælles* for disse to opfattelser, som stadigvæk i høj grad udspænder feltet for den moderne psykologiske udforskning af erkendelsen, er, at det egentlige møde mellem subjektet og objektet, mellem individet og omverdenen, sker i sansningen, forstået som en relativt elementær proces. I sansningen afleverer objektet så at sige, hvad det har at fortælle til subjektet. Hvis subjektet alligevel er i stand til at trænge dybere ind i objektet, forstå objektets helhedskarakter, dets væsentlige eller lovmæssige træk, så skyldes det de mere eller mindre komplicerede indre transformationer eller forarbejdninger, som sansningen undergår på sin videre vej gennem erkendelsesprocessen.

Denne forståelse er imidlertid utilfredsstillende af flere grunde. For det første er det filosofisk set problematisk, at de »dybere« lag i erkendelsen ikke er i samme grad af kontakt med den tilsvarende objektive realitet som de mere »overfladiske« lag.

De »dybere« lag i den objektive realitet vil f. eks. være samfundsmæssigt og historisk specifikke forhold; og erkendelsen af disse forhold vil altså teoretisk fremstå som vilkårlige og aprioriske indre konstruktioner. Dermed gøres erkendelsens historiske udvikling i takt med samfundsudviklingen til en gåde.

For det andet er det set ud fra den videnskabelige psykologis synspunkt uhåndterligt at skulle udvikle modeller for sansningens transformationer, der reelt skal reproducere erkendelsen af den komplicerede samfunds-

mæssige virkelighed. Den informationsproces-orienterede kognitivismes forsøg på at opbygge sådanne modeller er et afskrækkende eksempel (se også Dreyfus, 1979).¹

Vi skal nu se på to parallelle forsøg på at overvinde disse vanskeligheder, nemlig Gibsons og virksomhedsteoriens.

Gibsons »eksplorative« realisme

Gibsons udgangspunkt var problemer i gestaltpsykologien (Gibson, 1950). For gestaltpsykologerne var sansningen et kaotisk uorganiseret råmateriale for perceptionen, der af kaos skabte orden, gestalter, ved hjælp af dynamiske organisationsprocesser i hjernen. En eventuel overensstemmelse mellem disse gestalter og en objektiv orden eller objektive helheder i omverdenen var tilfældig set i relation til erkendelsesprocessens natur.

Gibsons genistreg er nu, at han i stedet for at korrigere eller reparere på forståelsen af sansningens transformationer, simpelthen forkaster hele filosofi- og psykologihistoriens mere eller mindre eksplicite forestilling om, at summen af elementære sansninger udgør den umiddelbare kontakt mellem subjekt og objekt.

Den umiddelbare kontakt består derimod ifølge Gibson af *eksplorativ aktivitet i forhold til hele objekter*; og erkendelsens første trin er ikke sansningen, men perceptionen. Sansningen i klassisk forstand fremtræder kun som et degenereret grænsetilfælde af perceptionen, når den eksplorative aktivitet underkastes radikale restriktioner.

En afgørende gevinst ved denne angrebsvinkel er, at perceptionens helhedspræg, stabilitet osv. ikke længere behøver at forklares ved henvisning til indviklede og postulerede transformationer i subjektet, men direkte kan ses som noget, den eksplorative aktivitet så at sige »graver frem« (»picks up«) af objektet.

Objektets egenskaber ytrer sig direkte i de varianser og invarianser, som objektet påtvinger den adækvate eksplorative aktivitet. Nøglen til forståelsen af erkendelsen ligger i forståelsen af den adækvate eller tilstrækkelige aktivitet (Gibson, 1966).

Gibson nåede eller formåede ikke at udarbejde sit synspunkt på overbevisende måde for andet end erkendelsen af omverdenens geometrisk-mekaniske egenskaber, måske fordi han til syvende og sidst blot anskuede den eksplorative aktivitet som mekanisk bevægelse og derfor ikke kunne gennemføre en generalisation til erkendelsen af samfundsmæssig betydning m.v.²

Tænkningen blev tilsvarende tildelt en lidt stedmoderlig rolle i Gibsons teori, nærmest som et residual, en kilde til gæt eller hypoteser i de til-

fælde, hvor utilstrækkelig aktivitet og dermed utilstrækkelig perception lod en række muligheder stå åbne vedrørende objektive forhold, eller den reduceres til »viden« forstået som »medieret« perception med redskaber, sprog, billeder osv. som »medier« (Gibson, 1979).

Men selve det principielle skridt, Gibson tog i forhold til gestaltpsykologien, har en metodisk rækkevidde langt ud over begrænsningerne i Gibsons egen forskning.

Lidt flot kan man måske sige, at hvor det gamle erkendelsesparadigme definerede en ramme, inden for hvilken empirismen og rationalismen var de eneste muligheder, så definerer Gibsons paradigme en ramme for *realismen*, altså for muligheden af en direkte sand erkendelse af objektet uden aprioriske subjektive eller transcendentale forudsætninger (jvf. Hem, 1985).

Leontjevs »praktiske« eller virksomhedsteoretiske realisme

Der er væsentlige ligheder mellem Gibsons minutøst udarbejdede teori for perception af geometrisk-mekaniske omverdensforhold og så Leontjevs mere bredt anlagte virksomhedsteori.

Det ser dog ikke ud til, at der har været nogen direkte påvirkning mellem de to forskere, bortset fra at Leontjev kort før sin død i en posthumt udgivet artikel (Leontjev, 1982) fremhæver Gibsons indsats og forsøger en generalisation, der videreudvikler virksomhedsteoriens forståelse af erkendelsen af samfundsmæssige betydninger.

Det hører måske også med til historien, at Gibson i sine yngre dage, ligesom Leontjev hele sit liv, var tiltrukket af marxistisk tænkning (Gibson, 1967).

Ligesom Gibson forkaster Leontjev den traditionelle forståelse af den elementære sansning som definerende kontakten mellem individ og omverden. Kontakten defineres derimod som en *virksomhed*, en aktiv livsvirksomhed, hvormed individet realiserer sit livsnødvendige forhold til omverdenen (Leontjev, 1977; 1983).

Men en væsentlig forskel til Gibsons teori er, at Leontjev ikke lukker virksomheden inde i en bestemt fysisk adfærds rammer, men anskuer virksomheden som noget, der kan antage *kvalitativt forskellige former* i løbet af den artshistoriske og samfundshistoriske udvikling. Og svarende hertil vil *erkendelsen*, eller genspejlingen i Leontjevs terminologi, antage kvalitativt forskellige former afhængig af, hvilke kvalitativt forskellige træk ved omverdenen der så at sige graves frem, gøres til *objekt*, for de kvalitativt forskellige virksomhedsformer.

På et bestemt trin i virksomhedens udvikling vil det således være perceptionen, der er den primære genspejlingsform, som hos Gibson. Men på andre trin kan det være sansningen eller tænkningen, eller sågar den samfundsmæssige bevidsthed.

En væsentlig opgave for psykologien er derfor at bestemme de kvalitative særegenheder ved de forskellige trin i virksomhedsudviklingen og at forstå den dynamik, der driver dem frem. Genspejlingsformerne følger så med, svarende til de kvalitativt forskellige objekter for virksomhederne, selv om der naturligvis er tale om efterslæb, modsigelser og lidelser i denne udvikling.

Imidlertid har Leontjev ikke udarbejdet sin beskrivelse af virksomhedernes kvalitative trin med en nøjagtighed, der overhovedet kan måle sig med Gibsons lille mønstereksempel. Man kan dog fremsat nogle antydninger og overordnede betragtninger, der gør, at han klart overskrider begrænsningerne i Gibsons teori³.

Jeg har andetsteds (Mammen, 1983; 1985) forholdsvis detaljeret beskrevet de kvalitative trin i virksomhederne i Leontjevs teori, svarende til genspejlingsformerne sansning, perception, tænkning og bevidsthed.

Set fra et humanpsykologisk perspektiv er det nok den sidste kvalitative overgang, der er den interessanteste, altså den kvalitative overgang i *virksomheden*, som svarer til den menneskelige *bevidsthed* til forskel fra den dyriske tænkning.

Den særligt menneskelige virkelighed

I overensstemmelse med den marxistiske tradition, f. eks. Engels' berømte artikel om »Arbejdets rolle ved abens forvandling til menneske« (Engels, 1971), siger Leontjev så, at det kvalitativt afgørende nye ved den menneskelige virksomhed er *arbejdet*, den samfundsmæssige produktion, eller i Leontjevs forståelse socialt formidlet redskabsbrug, social instrumentalitet.

Der er ikke tvivl om, at Leontjev ved at fokusere på arbejdet har fat i noget helt centralt. Men det er spørgsmålet, om det lykkes ham at demonstrere, hvad det er for en ny orden eller ny *struktur* i virksomheden og dens objekter, som hænger nødvendigt sammen med arbejdet, og som nødvendiggør et kvalitativt *spring* i erkendelsesformen.

I »Springet fra dyr til menneske« har Niels Engelsted (1984) på overbevisende måde påvist, at således som Leontjev definerer arbejdet i »Problemer i det psykiskes udvikling« (Leontjev, 1977), kan det ikke forklare springet fra abe til menneske. Den sociale instrumentalitet afviger ikke i sin form kvalitativt fra den dyriske instrumentalitet og socialitet. En tilsvarende kritik har jeg selv fremført i »Den menneskelige sans« (Mammen, 1983).

Problemet er at definere menneskets samfundsmæssige virksomhed sådan, at den nye struktur eller orden, som den udfolder og afdækker, fremstår med samme klarhed og eksakthed, som når Gibson påviser,

hvorledes den objektrettede eksploration rummer og afdækker helt nye »higher-order« varianser og invarianser i forhold til de punktuelle energikvantiteter, som afdækkedes på det lavere, sensoriske niveau (jvf. Mammen, 1975a).

I den tidligere omtalte Gibson-inspirerede posthumt udgivne artikel nærmer Leontjev (1982) sig en sådan mere *strukturel* forståelse af den specifikt menneskelige virksomhed og dens objekt.

Dette objekt kalder Leontjev simpelthen en ny femte »kvasi-dimension« i den objektive realitet, nemlig i forhold til de tre rumlige og den ene tidslige dimension. (At den dyriske virkelighed faktisk rummer en uendelighed af fysisk-kemiske dimensioner, ser Leontjev tilsyneladende bort fra af hensyn til det mere principielle i argumenterne). Den nye femte »kvasi-dimension« rummer de samfundsmæssige *betydninger*.

Die Bedeutungen treten nicht als das auf, was vor den Dingen liegt, sondern als das, was *hinter den Dingen* liegt – ... Die Bedeutungen tragen also in sich eine besondere *Dimension*. Das ist die Dimension der *Intrasystembeziehungen der objektiven gegenständlichen Welt*. Und das ist ihre *fünfte Quasidimension!* (Leontjev, 1982, p. 9, forfatterens understregninger).

Den femte kvasidimension er »usynlig« eller »oversanselig« og er udtryk for

der *Übergang durch die Sinnlichkeit über die Sinnlichkeit hinaus, durch die sensorischen Modalitäten zur amodalen Welt* (*op.cit.* p. 17, forfatterens understregninger).

Det fremgår, at den femte kvasidimension ikke er en subjektiv projektion ud i verden, at den altså ikke er »eine der Welt subjektiv zuzuschreibende«, men består af objektive »Subjekt-Objekt-Objekt-Beziehungen« (*loc.cit.*). Leontjev distancerer sig således klart fra en nominalistisk forståelse af betydninger.

Det fremgår også, at den femte kvasidimension dels overskrider de varianser og invarianser, som den perceptuelle eksploration »graver frem« (Leontjev bruger udtrykket »herausholen« med tydelig henvisning til Gibsons »pick-up«) af objekternes fysisk-geometriske egenskaber, dels er objektivt forankret i de særlige subjekt-objekt-objekt relationer, som etableres af menneskenes samfundsmæssige virksomhed (se også Smirnov, 1982).

Det er klart, at Leontjev tænker på relationen produktionssubjekt-produktionsredskab-produktionsobjekt (arbejdsgenstand, arbejdsprodukt) som paradigmatisk tilfælde; men han er ikke meget eksplicit her.⁴

Når et sådant kvalitativt *spring* i virksomhedens udvikling skal beskri-

ves, kan man begynde flere steder, eller i hvert fald tre steder: i *virksomheden*, i *objektet* og i *genspejlingen*.

Hvis fremstillingen skal være i overensstemmelse med udviklingens logik, er det velbegrundet at starte med springet i selve *virksomheden*. En sådan fremgangsmåde har Niels Engelsted fulgt i »Springet fra dyr til menneske« (1984).

Det væsentligt nye træk ved den menneskelige virksomhed, til forskel fra den dyriske, er her, at virksomheden ikke længere blot er rettet imod opretholdelsen af individets og dets afkoms liv og biologisk givne behov, men at virksomheden desuden er rettet mod andre individers eksistens og eksistensbetingelser, at gensidigheden og den *sociale* instrumentalitet er suppleret med af uegennytte og afhændelse, dvs. egentlig *samfundsmæssig* virksomhed.

Billedligt er virksomheden ikke længere kun en *cirkulær* bevægelse, der direkte eller indirekte via andre individer vender tilbage til individet selv, eller dets afkom, men også en *liniær* bevægelse, der peger fremad mod noget nyt og andet end udgangspunktet.

Den menneskelige virksomhed betegner således et spring i økonomien, i *produktionsforholdene*, og først afledt deraf et spring i de objektive produktivkræfter, værktøjet etc., herunder sproget. Og afledt heraf igen (men tidsmæssigt samtidigt ifølge Niels Engelsted) et spring i genspejlingen, fremtvunget af virksomhedens nye objekter.

Imidlertid vil de nye *objekter*, som nu ikke blot er defineret ved deres egenskaber, men også ved deres produktionshistorie, straks virke definerende tilbage på virksomheden. Virksomheden har andre objekter hos menneskene end hos dyrene. Objekterne definerer andre *opgaver* for menneskene end for dyrene. De skal nu tilegnes som samfundsmæssige genstande og ikke blot tilpasses som naturgenstande. Menneskenes *virkelighed* er blevet en anden (en »sat« og ikke bare en »given« virkelighed), og menneskene må genspejle denne virkelighed i dens menneskelige egenart.

Menneskene lever, handler og sanser i et andet »rum« end dyrene. Det særlige ved det menneskelige rum er, at dets objekter har »betydning«, en værdi eller egenskab, som det enkelte objekt har, ikke blot i kraft af sine fysiske egenskaber (jvf. Leontjevs fire dimensioner), men i kraft af det enkelte objekts genese eller historie, dets oprindelse eller »rødder«.

I det menneskelige samfund er intet, hvad det er, blot i relation til sig selv eller sin aktuelle fysisk-kemiske sameksistens med noget andet, men i kraft af sine rødder, sine tråde tilbage i tilblivelseshistorien. Det gælder også os selv.

Og vores sameksistens med andre mennesker og med objekterne er betinget af de *bånd* imellem dem og os, der skyldes vore sammenvoksede rødder.

Båndene betinger og bekræftes af vores virksomhed og bliver selv rødder for nye bånd etc.

Dette netværk af rødder og aktuelle bånd definerer den specifikt menneskelige virkelighed, definerer begrebslige identiteter og ikke-identiteter på tværs af objekternes sensorisk givne ligheder og forskelle.

For så vidt vi selv som handlende subjekter er forbundet med objekterne igennem disse bånd, definerer båndene altså *subjektbundne* kategorier i virkeligheden, men samtidigt *objektive* kategorier, fordi vi selv og båndene som konkret eksisterende, er objektive fænomener.

I »Den menneskelige sans« (Mammen, 1983) har jeg kaldt disse kategorier for *udvalgskategorier*, til forskel fra de kategorier, som kan defineres alene ved sensoriske kriterier, *sansekategorierne*.

Det er min påstand, at det særligt menneskelige i tilværelsen, hele menneskelivets særlige dramatik har at gøre med at binde og bryde disse bånd, selv om det ikke altid fremtræder sådan for os.⁵

Om erkendelsen af den menneskelige virkelighed

Vi er nu, i denne lyn-ekskurs, nået til spørgsmålet om den *genspejlingsform*, der modsvarer det postulerede specifikt menneskelige virksomhedsrum, menneskets »virkelighed«.

I »Den menneskelige sans« har jeg kort og godt (idet jeg citerer Marx' økonomisk-filosofiske manuskripter fra 1844 (se Marx, 1965)) kaldt den tilsvarende »evne« for den »*menneskelige sans*«, eller mere generelt en *sans for det konkrete*, og har antydnet sider ved dens *fænomenologi*.

Som Leontjev (1982) fremhæver, fremtræder de samfundsmæssige betydninger, den femte kvasidimension, *amodalt* eller *oversanseligt*. Den særligt menneskelige virkelighed er ikke sanseligt anskuelig.

Alligevel sker det, at denne virkelighed i fordrejet form fremtræder som sanseligt anskuelig, nemlig i feticheringen, jvf. Marx' klassiske eksempler, hvor varernes bytteværdi, der objektivt er forankret i deres produktionshistorie, nemlig modsvarer den nedlagte arbejdstid, opleves som en egenskab, der er varerne iboende (se også Holzkamp, 1973).

Det sker også, at betydningerne fremtræder som rent negativt bestemt i forhold til den sanseligt anskuelige virkelighed, dvs. som en særlig overnaturlig, metafysisk realitet, f. eks. »indviede« eller sakrale genstande.

Men også den begrebslige identificering af genstande med deres brugsværdier eller andre instrumentelle eller funktionelle egenskaber kan være udtryk for en fornægtelse eller fordrejning af samfundsmæssig betydning.

Objektivt og praktisk er de samfundsmæssige begreber »tilhørs-« eller »oprindelsesbegreber«. Objektivt er det, at noget er f. eks. et askebæger eller en busbillet, et spørgsmål om denne konkrete *enkelttings oprindelse*,

dens historie eller rødder, noget som ikke rummes i dens egenskaber.

Men dette røbes ikke af den sproglige betegnelse, og det røbes ikke altid i den *subjektive* oplevelse, der fokuserer på askebægerets eller busbillettens funktion og egenskaber. I vores kultur fokuseres der i høj grad på genstandenes »udskiftelighed«, de egenskaber, der gør dem funktionelt ækvivalente eller ækvivalente i det økonomiske stofskifte.

Der sker en »*universalisering*« eller »gøren til natur«, som afhængig af omstændighederne kan fremtræde som fetichisme eller »bureaukratisering«. Uffe Juul Jensen har for sygdomsbegrebernes vedkommende betegnet en tilsvarende tendens som essentialisme eller fundamentalisme (Jensen, 1983). (Selvfølgelig virker denne »universalisering« også tilbage på den samfundsmæssige praksis og forstærker dens skematiske og anonyme træk).

Men hvordan kan vi bestemme sansen for den menneskelige virkelighed *positivt*? Hvad er det positive, ikke-fordrejede, ikke-feticherede og ikke-mystificerede oplevelsesmæssige indhold i genspejlingen af det netværk af bånd, i relation til hvilket vores menneskelige virksomhed defineres?

Inden dette spørgsmål søges besvaret, må det præciseres, at der i første omgang spørges om det fænomenologiske indhold i de tilfælde, hvor der er tale om en egentlig fænomenologisk realitet, hvor genspejlingen altså ikke er »automatiseret«, hvilket meget vel kan være hovedtilfældet for den voksne, der lever i vante samfundsmæssige sammenhænge.

Jeg vil nu påstå, at dette fænomenologiske indhold svarer til *følelserne*, ikke i betydningen emotioner eller indre tilstande, f. eks. affekter, men i stort set samme betydning, som når Shand (1920) eller Henrik Poulsen (1980) taler om *sentiments*, eller når vi taler om f. eks. »ansvarsfølelse« eller om »*affektion*« i forbindelse med »*affektionsværdi*«. Eller rettere: Indholdet er det, som vi plejer at kalde følelser, genkender som følelser, affektioner eller sentiments, f. eks. kærlighed.⁶

Samtidig har vi måske også sagt noget om forhold, der ligger bag det klart fænomenologisk fremtrædende. Netop sentimentet er jo (f. eks. hos Shand, 1920) defineret som en relativt varig disposition, eller hvad der i anden sammenhæng ville blive kaldt et følelseskompleks, der eksisterer ud over den aktuelt registrerede følelsesoplevelse.

Men i og med at forbinde følelserne med genspejlingen af det særligt menneskelige virksomhedsrum så udvides begrebet »følelse« samtidigt til overhovedet at blive den »*udvalgs-kategorielle*« *genkendelse* og bliver tæt knyttet til begrebet »*bevidsthed*«, som frem for at være en erkendelsesform, der står i modsætning til følelserne, tværtimod er den erkendelsesform, der rummer den modsætningsfulde enhed af følelse og sensorisk erkendelse⁷.

Følelserne er derfor et nødvendigt led i enhver bevidst erkendelse, i enhver erkendelsesmæssig landvinding, hvad enten den drejer sig om ens

egen særegne livssituation, eller den drejer sig om en videnskabelig opdagelse af almen værdi.

Jeg er sikker på, at Mendel holdt af sine bønneplanter (jvf. Mammen, 1983, p. 190–99; se også Bronowski, 1973). Med Grundtvigs bekendte ord: »Og han har aldrig levet, som klog på det er blevet, han først ej havde kær«.

Krop og erkendelse

Ovenstående påstande er altså udtryk for en ophævelse af modsætningen mellem erkendelse og følelse. Følelsen er erkendelse, men vel at mærke en særligt menneskelig erkendelse.

Den traditionelle spaltning mellem erkendelse og følelse hænger tæt sammen med en spaltning mellem sjæl og legeme, eller mellem bevidsthed og krop. Og ophævelsen af den første spaltning har konsekvenser for den anden.

Merleau-Ponty har overbevisende argumenteret for, hvorledes både følelse og erkendelse er *kropsligt* forankret, og hvorledes følelserne netop er en kvalitet ved erkendelsen, som følger nødvendigt af erkendelsens kropsligt forankring.

Kroppen har en *dobbeltfunktion*, nemlig som naturgenstand og udgangspunkt for erkendelsen af verdens naturgivne egenskaber og som »fænomenologisk« genstand og udgangspunkt for den menneskelige og »fænomenologiske« verden. Se f. eks. kapitlet »The body in its sexual being« i Merleau-Ponty (1962), hvor »*sexualiteten*« bestemmes langt bredere end det snævert erotiske og tæt på, hvad jeg her har kaldt følelser. Omvendt, og tilsvarende, gælder det, at

impotent subjects . . . do not throw themselves into what they are doing (Merleau-Ponty, 1962, p. 156).

. . . we must recognize in modesty, desire and love in general a metaphysical significance, which means that they are incomprehensible if man is treated as a machine governed by natural laws, . . . and that they are relevant to man as a consciousness and as a freedom. (*op.cit.*, p. 166)

Merleau-Ponty sammenfatter i øvrigt selv andetsteds sin forståelse af kroppens funktion således:

. . . the double function of our body. Through its “sensory fields” and its whole organization the body is, so to speak, predestined to model itself on the natural aspects of the world. But as an active body capable of gestures, of expression, and finally of language, it turns back on the world to signify it. . . .

This insertion of our factual situation as a particular case within the system of other possible situations begins as soon as we *designate* a point in space with our finger. For this pointing gesture, which animals do not understand, supposes that we are already installed in virtual space – at the end of the line prolonging our finger in a centrifugal and cultural space. This mimic usage of our body is not yet a conception, since it does not cut us off from our corporeal situation, on the contrary, it assumes all its meaning. It leads us to a concrete theory of the mind which will show the mind in a relationship of reciprocal exchange with the instruments which it uses, but uses only while rendering to them what it has received from them, and more. (Merleau-Ponty, 1964, p. 7, forfatterens understregning).

Denne påstand om kroppens dobbelte funktion ligger tæt på, hvad der ovenfor er hævdet om dobbeltheden: sansekategorier/udvalgskategorier.

Den således kropsligt forankrede erkendelse kalder Merleau-Ponty for *perception*. Omvendt hævder han altså, at perceptionen nødvendigvis er kropsligt forankret, bygger oven på hele den kropslige »sammenvoksethed« med verden, som ligger i vores uendeligt plastiske og tilpassede mængde af legemligt-praktiske færdigheder.

Og vores bevidste ræsonneren, vores tænkning og videnskabelige aktivitet er igen dybt forankret i perceptionen, skønt den ofte i den traditionelle filosofiske selvforståelse tilskrives en selvstændig fornuft.

Merleau-Pontys indsats er således en kritik af den *rationalistiske* tendens i filosofien og psykologien siden Sokrates. Den bevidste tænkning er en figur, som kun virker og kun kan forstås ud fra sin grund, den kropsligt forankrede perception, som imidlertid ikke selv i sin helhed kan rummes i bevidstheden, gøres til figur.

Den bevidste tænkning er en abstraktion fra den konkrete perception.

Merleau-Ponty har givetvis ret både i sin figur-grund forståelse og i sin påstand om kroppens konstituerende status for den menneskelige virkelighed og for erkendelsen. I terminologien fra »Den menneskelige sans« kap. V er kroppen udgangspunktet for udvalgskategorierne, der omvendt bliver en slags »forlænget krop«. Men der er alligevel noget utilfredsstillende ved den konkrete udformning af indsigten.

Det er utilfredsstillende, at i hvert fald en væsentlig del af det specifikt menneskelige, herunder den bevidste, rationelle og videnskabelige tænkning, bestemmes som en abstraktion eller overbygning i forhold til en mindre specifik kropslighed eller praksis. Det *historisk-samfundsmæssige* bliver på denne måde let til et rent *kognitivt overbygningsfænomen*. Og omvendt forstås den specifikke bevidsthed og rationaliteten ikke som genspejling af specifik, konkret praktisk virksomhed.

Rationalismens rationelle kerne fortabes. Jvf. at Merleau-Ponty fra

marxistisk side er blevet beskyldt for »irrationalisme« (Autorenkollektiv, 1974; Keschelawa, 1974).

En konsekvent materialistisk forståelse må derimod hævde, at ligesom sansningen og perceptionen har sin kropslighed, således har også bevidstheden og den logiske tænkning sin kropslighed, er forankret i en specifik kropslig praksis, eller virksomhed.

Sansningen og perceptionen er forankret i henholdsvis enkeltorganets virksomhed og individets færdighedsmæssige (operative) virksomhed. Bevidstheden er derimod forankret i kroppens fastholdende, »knyttende« og »brydende« funktion i kraft af dens *historiske* »sytuering« i forhold til et netværk af konkrete bånd⁸.

En »logisk revolution«

Hvis ovenstående allerede meget sammentrængte fremstilling skal opsummeres, kan det ske ved at fremhæve to »dualismer« i psykologien, en falsk og en ægte.

Den *falske dualisme* sætter et skel imellem på den ene side en umiddelbar, men begrænset kropslig-fysisk-sensorisk-»empirisk« kontakt mellem individ og omverden, og på den anden side en middelbar begrebslig-åndelig-historisk-»rationel« erkendelse m.v. Denne dualisme ligger bag den filosofiske dualisme, som også har plaget psykologien i et par tusinde år.

Den *ægte dualisme* er derimod en virkelig dobbelthed (eller flerhed) i menneskenes omverdensforhold. Men i stedet for den falske spaltning »på tværs« af forholdet, der adskiller det bevidste og følende individ fra omverdenen, er der tale om en spaltning »på langs« i forholdet svarende til kvalitativt forskellige lag eller niveauer i henholdsvis virksomheden, objektet og genspejlingen.

Disse lag svarer til kvalitativt forskellige trin i den artshistoriske og samfundshistoriske udvikling af virksomheder, objekter og genspejling, selv om de tidligere trin transformeres af og »ophæves« i de senere i visse henseender.

Men det er ikke disse genetiske spørgsmål, som er det væsentlige i denne fremstilling.

Det væsentlige er derimod på den ene side, at det seneste eller »højeste« lag i forholdet hidtil har været utilstrækkeligt forstået og derved er blevet reduceret til de tidligere og »lavere« lag, eller er blevet anbragt i den falske dualismes spaltning. Og på den anden side, at det med en tilstrækkeligt avanceret *logik* er muligt at forstå og beskrive det seneste og højeste, specifikt menneskelige lag i forholdet, således at dets kvalitative særegenhed fremtræder præcist, uden at det er nødvendigt at ty til den filosofiske dualismes modstillinger.

Nøglen til denne logik ligger ikke i indre mentale forhold, men i den menneskelige virksomhed og dens objekter.

Jeg har i de forrige afsnit forsøgt at skildre den særligt menneskelige virkelighed som et »rum« med en netværksstruktur, et netværk af konkrete historiske bånd mellem konkrete subjekter og konkrete objekter (udvalgs-kategorier) og mellem disse indbyrdes. Dette rum sameksisterer med og overlejrer den »virkelighed«, der defineres ved de samme konkrete genstandes ikke-historiske egenskaber (sansekategorier), som de ytrer sig i objekternes og subjekternes aktuelle og potentielle interaktioner, og som udviklingshistorisk modsvarer den før-menneskelige virkelighed, selv om denne virkelighed hos mennesket er transformeret til at tjene orienteringen i udvalgs-kategoriernes virkelighed, eller hvad Smirnov (1982) kalder menneskets »verdensbillede«.

Hele pointen med denne nye »logik« er imidlertid, at den særligt menneskelige virkelighed (udvalgs-kategorierne) *ikke* er en *overbygning* på »resten« af virkeligheden (sansekategorierne), men at den tværtimod er baseret på sin egen *umiddelbare praksis*, sin egen umiddelbare forbindelse til den objektive realitet, og frem for at være sekundær i forhold til sansekategorierne er primær. Udvalgs-kategorierne er, så snart de er etableret, fylogenetisk og ontogenetisk, primære i forhold til sansekategorierne, og ikke i kraft af en indre mental kolbøtte, men i kraft af en revolution i virksomheden, nemlig fremkomsten af den menneskelige praksis.

Men ingen revolution sker glat og uden modsigelser, uden kamp mellem nyt og gammelt og uden indre splid i det gamle og svære vilkår for det nye.

Denne revolution er vi midt i, både samfundshistorisk og i vores individuelle udvikling; og jeg skal undlade at spå om forløbet, men nøjes med at beskæftige mig med revolutionens fremtrædelser.

Det ville være fristende at diskutere revolutionens fremtrædelser i den ideologiske strid, f. eks. vedrørende politik, religion og moral⁹.

Det er imidlertid de udviklingspsykologiske og klinisk-psykologiske fremtrædelser, som skal diskuteres her.

Udviklingspsykologi

Foreløbig har fremstillingen bevæget sig på det mere principielle plan. Med udgangspunkt i det voksne moderne menneskes virkelighed har jeg forsøgt at drage nogle metodiske eller måske ligefrem filosofiske konklusioner.

Den sidste betegnelse vil jeg nu bruge med en vis forsigtighed, da jeg i modsætning til mange filosoffer (f. eks. Hartnack, 1979) ikke mener, at der eksisterer filosofiske problemer eller filosofiske konklusioner eller svar per se.

Et problem kan for en tid antage en *filosofisk form*, fordi det ser ud til at være betingende for forståelsen af de realvidenskabelige problemer, hvorimod dets egne reale betingelser midlertidigt er relativt ukendte. I det øjeblik disse reale betingelser erkendes, transformeres problemet enten til et realvidenskabeligt problem eller til endnu et tilbagelagt kapitel i filosofi- og idéhistorien, jvf. rationalismen og empirismen ovenfor.

Jeg vil altså forsvare de mere almene, filosofiske udsagn som nødvendige, men midlertidige formuleringer og i øvrigt betragte forholdet mellem realvidenskabelige og filosofiske formuleringer som glidende.

Når jeg ovenfor har talt om en *dobbelthed*, en ægte dualisme i menneskenes omverdensforhold, har det haft denne mere filosofiske karakter. Det har været en nødvendig forudsætning for overhovedet at forstå mangfoldigheden i menneskenes omverdensrelationer. Omvendt har en mere eller mindre eksplicit fornægtelse af dobbeltheden ført til oplagte absurditeter, som jeg har søgt at vise det tidligere (Mammen 1968a; 1968b; 1973a; 1973b; 1976; 1983).

En direkte *empirisk* påvisning eller demonstration af dobbeltheden støder imidlertid på visse vanskeligheder, bl. a. fordi begge sider eller lag i dobbeltheden hos det normale voksne menneske altid er til stede og fungerer tæt sammen. En anden grund er, at den ene side i dobbeltheden ikke blot som tidligere nævnt »automatiseres«, men i høj grad undertrykkes i vores selvrefleksion. En tredje grund er, at dobbeltheden og dens sider eller lag manifesterer sig på forskellig måde i løbet af ontogenesen og i forskellige praksisformer og ikke blot kan forankres i en enkelt af sine ytringer.

Der er dog en af dobbelthedens ytringer, som trods alt rummer den klarste eller reneste demonstration af den, og som er knyttet til en bestemt overgang i barnets udvikling, der som regel indledes i 8-9 måneders alderen, og som har at gøre med, at barnet fra stort set kun at leve i en sanseskategoriel verden begynder også at leve i en udvalgs-kategoriel verden. Barnet forholder sig nu ikke mere blot til omverdensobjekternes egenskaber, men også til objekterne selv relativt (og mere og mere) uafhængigt af disse objekters aktuelle egenskaber.

Barnets nye forhold til objekterne er følelsesmæssig og handlestyrende og starter med forholdet til moderen, men breder sig efterhånden til andre objekter.

Fænomenet er studeret i sin relevante sociale kontekst i moderne eksperimentel børnepsykologi (se f. eks. A. Poulsen, 1984), men har i mange år været centralt i den *ego-psykologiske* del af psykoanalysen, der taler om etablering af *libidinøse objekter* (f. eks. Spitz, 1965) eller ægte *objektrelationer* (f. eks. Eagle, 1981), og i den Piaget-inspirerede del af udviklingspsykologien, *Genève-skolen*, hvor der tales om etablering af et *objektbegreb* eller *objektpermanens* (f. eks. Piaget, 1954).

Der har været gjort forskellige forsøg på en integration af ego-psykologiens og Genève-skolens forståelse af udviklingen af barnets objektrelationer (f. eks. Décarie, 1965 og Cobliner, 1965), men der lader til at herske nogen forvirring og uenighed med hensyn til beskrivelsen af det afgørende i etableringen af objektrelationen, nemlig hvorvidt objektet blot er en særlig *invariants* (i fremtrædelsesmønstret eller i objektets »natur«) (se f. eks. Elkind, 1969; Vurpillot, 1976), eller om der er tale om en ny »primitiv« *identitet* uafhængig af *invariants* (Bruner, 1966; Bower, 1975; Stenild, 1978).

Denne forvirring og uenighed (og manglende overskridende syntese) har afgørende betydning for forståelsen af fænomenets rækkevidde, dvs. dets betydning for den voksne psykes kognitive og emotionelle udvikling, og medfører, at fænomenets betydning som forudsætning for udviklingen af begreber og følelser som det, der orienterer mennesket i en specifikt samfundsmæssig og historisk virkelighed går tabt.

Som nævnt er de særligt menneskelige objektrelationer og de objektive kategorier, de definerer (udvalgskategorierne), ikke-sanseligt-anskueligt givet; de er »oversanselige«, men kan, som også nævnt, i »feticheringen« og »universaliseringen« fremtræde subjektivt, som om det drejede sig om sansekategorier. Der sker en »fortrængning« af udvalgskategoriernes objektive grundlag.

Fortrængningen formidles igennem en formalistisk opdragelse, en løsrivet begreb-eksesits. (Jvf. Mammen, 1976, p. 92-94; 1983, p. 137-38).

Derved tilegnes et sæt abstrakte, konventionelle »begreber for« virkelighedens fænomener i stedet for et dybt og engageret »begreb om« fænomenerne i virkeligheden (med terminologien fra Fog, 1985).

Udviklingen af de første objektrelationer, f. eks. til moderen, er på mange måder så dramatisk og åbenlyst risikofyldt, at den er blevet genstand for særlig opmærksomhed i psykologien og beskrevet på en måde, der antyder, at objektrelationerne overskrider de sensoriske relationer. Men for de senere udviklede objektrelationer til genstande med samfundsmæssig betydning ser det ofte ud til, at de beskrivelser, vi møder i udviklingspsykologien og den pædagogiske psykologi, selv ligger under for »fortrængningen« og er blinde for betydningernes forankring i objektrelationer.

Arne Poulsen har i en artikel »Intelligens, udvikling og produktionsmåde« (Poulsen, 1981a) diskuteret disse spørgsmål på en måde, som er interessant i denne sammenhæng ved på den ene side som noget ret enestående at generalisere udvikling af *objektrelationer* (hos Poulsen »sektor 1«) langt ud over forholdet til moderen, men på den anden side stadigvæk forbeholde denne »sektor 1« til relativt *simple praksisformer*, hvorved de højtudviklede praksisformer og de tilsvarende samfundsmæssige begre-

ber så at sige kastes i armene på feticheringen og universaliseringen (i form af en »sektor 2«), der ganske vist betragtes som en overbygning på objektrelationerne (»sektor 1«). Poulsen skriver således (1981a, p. 126) om »sektor 2« begreberne, at de svarer til

genstanden qua dens rolle som bærer af *samfundsmæssigt* definerede egenskaber, kort sagt genstande, der kunne defineres i *universalier* (mine understregninger).

Poulsen kritiserer helt relevant den »bureaukratiske« (»sektor 2«) pædagogik for at overse forbindelsen til »sektor 1« (se også Poulsen, 1981b), men han nødsages altså til at søge denne »sektor 1« uden for det samfundsmæssige og historiske og kommer derved indirekte til at give de såkaldte »spontaneister« delvis ret i deres ensidige fremhævelse af simple eller primitive praksisformer som den afgørende modgift mod den »bureaukratiske« pædagogik.

Det forstås tilsyneladende ikke, at kernen også i *den mest komplicerede samfundsmæssige praksis* og i *videnskabelig praksis*, og disses genstands-områder, netop er »sektor 1« begreber, eller udvalgs-kategorier (jvf. Mammen, 1983, p. 190–99 og 274–79).

At overse dette er, ikke blot hos »bureaukraterne«, men også hos »spontaneisterne« selv, udtryk for en »sektor 1« fortrængning på et højere niveau.

Klinisk psykologi

Etableringen af *objektrelationer*, dvs. af følelsesmæssige bånd til konkrete objekter i kraft af disse objekters og vores egen faktiske fælles eller forbundne *historiske* eksistens, er altså på den ene side en praktisk nødvendighed for en menneskelig udvikling og på den anden side noget, der fortrænges i vores forståelse af os selv og andre. Følelserne må til en vis grad leve en fordækt tilværelse og kun komme frem i lyset i form af emotionelle eller affektive (og delvis uforståelige) reaktioner på objekternes aktuelle fremtræden. Det er ikke overraskende, hvis denne dyrebare samfundsmæssige orienteringsevne er skrøbelig og udsat for misvækst.

I en vis forstand kommer denne indsigt til udtryk i den *psykoanalytiske* litteratur, især i den egopsykologiske videreudvikling af Freuds arbejde, men også i forsøg på en mere materialistisk tolkning af Freud, som f. eks. Birgitte Diderichsen foreslår, hvor det er

nødvendigt at gøre op med en psykoanalytelæsning, hvor en biologisk driftsudviklingsteori gøres til tyngdepunktet, og i stedet fokuserenetop på Freuds overvejelser over objektrelationerne og disses betydning i

den individuelle subjektive udvikling. (Diderichsen, 1982, p. 378).

Forstået på denne måde er objektrelationernes udvikling ikke blot afgørende for neuroserne, men også for *psykosernerne*, som Freud forstår som resultat af en forstyrrelse af den libidinøse relation til omverdenen og, hvor han

ser symptomerne som sekundære rekonstruktionsforsøg af de ødelagte objektrelationer. (*loc.cit.*)

Hvorvidt *egopsykologerne* er gået længere end Freud eller blot fremhæver en bestemt tolkning, kan diskuteres. I alle tilfælde forsøger egopsykologerne en overskridelse af en blot driftsøkonomisk forståelse af psyken:

... while object relations remain in some ways an aspect of libido development, the latter is not sufficient for their explanation. At any given point in ego development, object relations seem to encompass phenomena which – in consideration of the autonomous functions of the ego ... – cannot be reduced to mere drives. (Décarie, 1965, p. 74).

Det vil som tidligere antydnet være nærliggende at sige, at den kvalitative forskel mellem et driftsøkonomisk og et objektrelationelt omverdensforhold, som på forskellig måde forsøges indkredset af egopsykologerne, er den samme kvalitative forskel som den, jeg har skildret på erkendelsens område med betegnelserne henholdsvis sanse- og udvalgs-kategorier.

Décarie citerer f. eks. Spitz for følgende

Trite as it may seem, love is not possible as long as objects are interchangeable. (*op.cit.*, p. 116)

... the libidinal object cannot be described by means of spatial and temporal coordinates except for the short or long period during which the subject does not transform it. How then can it be characterized and described? The libidinal object is described on the basis of its history, its genesis. (*op.cit.*, p. 118). (Se også Poulsen, 1980, p. 202).

Egopsykologien har i høj grad fokuseret på *den tidlige udvikling* og på etableringen af de allerførste ægte objektrelationer, f. eks. til moderen og andre objekter i den familiære sammenhæng, og har skelnet mellem en primærnarcissistisk periode, en mellem-periode og en ægte objekt-fase i slutningen af første leveår (f. eks. Décarie, 1965, s. 76). Objektrelationen kan så følges videre frem gennem den ødipale fase som f. eks. hos Diderichsen (1982).

Men historien kan også følges endnu længere frem og ikke kun som en slagskygge af den tidlige psykoseksuelle udvikling.

Eagle (1981) har f. eks. videreført og generaliseret egopsykologernes mere snævert familiære objektrelationsbegreb til et alment begreb om *interesse* som det at være engageret i og forbundet med et sagsforhold eller et objekt for dets egen skyld, og ikke kun ud fra dets driftstilfredsstillende muligheder.

Og for det *voksne* menneske er disse interesser ikke bare bånd til personer, men engagement og solidaritet i forhold til kulturen og dens produkter, engagement i ens arbejde, i kunst, politik, religion, etc.

Endvidere påstår Eagle direkte, hvad angår robusthed over for stress og udvikling af psykopatologi generelt, at

lack of interest is a negative prognostic indicator (Eagle, 1981, p. 532).

Det er væsentligt, at det ego, der etableres gennem interesserne, ikke bare er en »controlling agency« (op.cit., p. 553), der fungerer i forhold til realitetsprincippet og optimerer den langsigtede driftsreduktion, men at det er et ego, der lægger en alen til sin vækst ved sin ægte fortabelse i objektet.

Eagle henfører faktisk evnen til interesser til et særligt instinkt, som ikke rummes i egopsykologiens forståelse, men som er i familie med et »attachment«-instinkt hos dyrene.

Om det er rimeligt at kalde menneskets evne til at engagere sig i sin verden og udvide sit subjekt for et instinkt, vil jeg lade ligge. Men at der er tale om en specifik evne, vil jeg dog ikke betvivle.

Eagle konkluderer

... that an interest in objects is not simply an outgrowth of libidinal energies and aims, nor is it the expression of the autonomous working of ego apparatuses and functions. Rather, it is a critical feature of the development of object relations, based on the inborn propensity to establish cognitive and affective links to objects in the world. (op.cit., p. 559).

Det interessante ud fra en klinisk psykologisk synsvinkel er nok, at Eagles interessebegreb gør det muligt for ham at gennemføre en diskussion af først og fremmest *narcissistisk* fejludvikling, ikke blot i relation til tidlig udvikling, men også i relation til udviklingen af engagement i den naturlige, sociale og kulturelle omverden, som unge og voksne lever i.

Den »narcissistiske« unge eller voksne er karakteriseret ved en manglende interesse i kulturen og dens objekter som andet end midler til tilfredsstillelse eller bekræftelse. Holdningen til omverdenen er grundlæggende instrumentalistisk, baseret på *omverdenskontrol*, i øvrigt svarende til det menneskebillede, som genfindes i hovedparten af akademisk psykologi, hvor omverdensforholdet som konsekvens af kontrolbegrebet må opløses i essentielle variable (f. eks. behovsvariable), der skal optimeres, og betingende variable, der skal diskrimineres og reguleres.

Denne *grundmodsatning* mellem omverdensforholdet som et *variabelforhold* (sansekategorier) og et *objektrelationsforhold* (udvalgs-kategorier) kan formentlig også bruges til en mere detaljeret beskrivelse af forskellige slags psykopatologi end den meget almene, som er antydnet ovenfor¹⁰.

Man kunne således som et ekstremt tilfælde tænke sig den situation, hvor den udvalgs-kategorielle orientering er radikalt ødelagt eller trængt tilbage, hvor ethvert fast holdepunkt er opgivet eller fundet utroværdigt, og hvor der er sket en total tilbagetrækning til sansekategorierne.

Dette ville klart være et eksempel på en *skizofren* tilstand, præget af stor sansekategoriell rigdom, men uden mulighed for rekonstruktion af udvalgs-kategorierne. Der eksisterer jo ingen invarianser i sansekategorierne, som ud over den enkelte fastfrosne situation svarer til udvalgs-kategorierne. Der kræves et erkendelsesmæssigt og følelsesmæssigt spring af en anden orden end det mest raffinerede sansekategorielle system for at nå dem.

I den anden ende af psykopatologien kunne man tænke sig *hysterikeren*, der fastholder sine udvalgs-kategorier, men hvor de dog er så skrøbelige, at den sansekategorielle rigdom og varians, der knytter sig til dem, er en trussel og derfor må fortrænges. Der må skabes en »lilleverden« (en tilnærmelse til, hvad jeg har kaldt »et velafgrænset tilfælde« (Mammen, 1976; 1983)), hvor der er en rimelig god korrelation mellem sansekategorier og udvalgs-kategorier, og hvor kun de højst korrelerede, »stærke«, kendetegn bemærkes. Hysterikeren bliver overfladisk og »impressionistisk« (jvf. Shapiro, 1965, p. 111), har stadig tag i verden, men ikke i dybden.

En anden strategi over for etablerede, men sårbare udvalgs-kategorier ville være *tvangsneurotikerens* aktive forsøg på dobbeltsikring, nemlig en satsen på både udvalgs-kategorier og maksimal sansekategoriell orden, et evigt projekt, som vil have medvind, når hverdagen er regelmæssig, og modvind, når de er uregelmæssig, og som ifølge Shapiro (*op.cit.*) kan udvikle sig paranoidt (og altså psykotisk), hvis grebet i objekterne slipper.

Den *impulsive*, karakterafvigende eller psykopatiske funktionsmåde kunne tilsvarende forstås som en tidligt standset udvikling af objektrelationer, der gør etableringen af nye ægte objektrelationer eller interesser umulig, men som dog ved at have en rimelig intakt kerne af tidlige objektrelationer gør, at selve kunsten at etablere objektrelationer eller udvalgs-kategorier så at sige »ad hoc« eller inden for en afgrænset rumslig-tidslig horisont beherskes.

Inden for en given kontekst eller horisont kan engagementet etableres nok til at simulere en ægte interesse, men forholdet til konteksten selv er rent instrumentelt og »usolidarisk«, og det samme er dermed dybest set forholdet til alle aktuelle objekter. Shapiro's beskrivelse af den impulsive stil ligger tæt på Eagle's beskrivelse af narcissisten. Gangsterfilmens

parodi på mafiosoen med »moderbinding« er et ekstremt tilfælde.

Med disse eksempler har jeg ganske kort på grundlag af det fremstillede paradigme forsøgt at beskrive nogle psykopatologiske fremtrædelser, deres aktualiserede »strategi« eller »stil« (Shapiro, *op.cit.*). Den mere detaljerede dynamik i patologiernes udvikling og opretholdelse, samt deres fænomenologi og øvrige symptomatologi, for ikke at tale om deres behandling, har jeg ikke berørt.

NOTER

1. Den såkaldt »økologiske« kognitivism (f. eks. Rosch, 1978), der (f. eks. af Neisser, 1984) er blevet anskuet som en reaktion imod den informationsproces-orienterede kognitivism, gør i virkeligheden ikke andet end »post hoc« at projicere de indre modeller ud i virkeligheden og i forsøget på en »realisme« herudfra at rode sig ud i dybe selvmodsigelser.

Dette kan desværre ikke behandles mere dybtgående her.

2. I sin sidste bog (1979) introducerede Gibson et begreb om »affordances« (Gibsons hjemmelavede term), nemlig tjenlighedsbestemmelser, egnetheder eller »brugsværdier« hos objekter i relation til, eller specifikke for, en given organisme eller art, specielt mennesker.

Disse »affordances« (f. eks. egnethed til at gå på, sidde på, kaste med) er éntydigt defineret ved påvirkningsinvarianser, som objekterne påtvinger den eksplorerende organisme, fuldstændig ligesom tilfældet for »kvaliteter« som størrelse, form osv. Forskellen er blot, at der er tale om individ- eller artsspecifikke invarianser for affordances' vedkommende, svarende til individ- eller artsspecifikke mønstre af kvaliteter. Det, der f. eks. egner sig til at sidde på for et lille barn, er ikke det samme som det, der egner sig til at sidde på for en voksen. Men det, at noget er *egnet til* at sidde på (affordance), er ikke det samme som, at det *faktisk er* en stol (samfundsmæssig betydning), hvilket jo har at gøre med genstandens *konkrete tilblivelse*.

Gibson har reelt *ikke* nærmet sig de samfundsmæssige betydninger med sit affordance-begreb.

3. Det er klart, at hvis værdien af Gibsons epokegørende skridt fra at forstå perception som en indre konstruktion eller transformation (som hos gestaltpsykologerne) til at forstå den som resultat af en genstandsadækvat virksomhed, selv forstås snævert som, at det lige netop er *perceptionen* i stedet for sansningen, der en gang for alle er den fundamentale erkendeform, så kommer man til at begå samme fejl som gestaltpsykologerne, bare på et højere niveau. Nu er det nemlig *tænkningen*, der så skal forstås som »*overbygning*« på perceptionen ved hjælp af indre konstruktioner og transformationer.

Denne forståelse er desværre ikke ualmindelig, hvilket Gibson jo ikke selv er helt uden skyld i.

4. Lidt større eksplicitet vedrørende arbejdet som bærer af det »ideelle« system af samfundsmæssige betydninger kan vi f. eks. finde hos Ilyenkov (1977).
5. Ejendomsforholdene udgør selvfølgelig en helt afgørende del af disse bånd, der samtidig indordnes under abstrakte ækivalens kategorier (værdiabstraktionen) og i diverse klasseantagonismer. Dette kan desværre ikke uddybes her.
6. Det er nok rigtigt, som Henrik Poulsen (1980, p. 202) skriver om sådanne »*sentiments*«, at de grundlæggende er »positive«, fordi de rummer en tilknytning, som ikke begrundes i objektets egenskaber.

Blot må det tilføjes, at et sentiment kan få en særlig værdi især ved at blive kombineret med negative erfaringer (ambivalens). På denne baggrund kan påbuddet om at elske

sin fjende forstås ikke som et udtryk for, at man skal glemme fjendskabet, men snarere et udtryk for en basal forbundethed, som – hvis den glemmes – netop gør en umenneskelig.

I øvrigt har Henrik Poulsen i en række ikke offentliggjorte undervisningsnotater m.m. (1976–78) uddybet sine betragtninger, især i forbindelse med den tidlige udvikling af *objektrelationer*, som de diskuteres af ego-psykologerne, jvf. afsnittet om klinisk-psykologi sidst i artiklen. Min diskussion af objektrelationerne er inspireret af disse notater.

7. I »Den menneskelige sans« (1983) har jeg i kap. V beskrevet det modsætningsfulde forhold mellem på den ene side den sensoriske erkendelse og på den anden side erkendelsen af det konkrete og de konkrete bånd og forbindelser, og påvist, hvorledes »grænsefladen« mellem de tilsvarende kategoristrukturer må beskrives som et dialektisk, infinit forhold, en »infinite logik«. (Se også Mammen, 1975b). En væsentlig pointe i »Den menneskelige sans« er, at denne infinite logik ikke blot ligger til grund for erkendelsen af den samfundsmæssige virkelighed, men også muliggør en praktisk og videnskabelig naturtilegnelse.
8. Det er interessant, at Hegel eksplicit distancerer sig fra denne forståelse af bevidstheden, når han i indledningen til fænomenologien i kapitlerne om den sanssemæssige vished og perceptionen (Hegel, 1970, p. 82–107. Se også Elster, 1967, p. 50–87) bandlyser det partikulære »dette«, »jeg«, »her« og »nu« fra bevidstheden, og forbeholder bevidstheden til sprogligt abstraherede universalier.

Der sker her en dødbringende spaltning mellem praksis og bevidsthed, som selv den hegelske dialektik ikke kan hele igen. (Det samme sker hos Hartnack, 1979).

9. Jeg tænker f. eks. på Niels Engelsteds (1984) diskussion af forholdet mellem socialitet og samfundsmæssighed, og på diskussionen af »modernismens« hedonistiske behovs- og moralforståelse.

Som et eksempel på denne diskussion kan jeg henvise til K. E. Løgstrups »*Ophav og omgivelse*«. Se f. eks. hans afsnit om »Vort legems eet-steds-tilstedeværelse og vor sansnings allestedsnærværelse« (1984, p. 19).

Jeg vil også lige nævne, at en forståelse af menneskelig praksis som handlinger i et rum af udvalgs-kategorier kan være udgangspunkt for en forståelse af handlinger som »frie« moralske valg, hvor kun »tilløbene«, men ikke »springene« kan forstås deterministisk i vanlig forstand.

De ideologiske og reduktionistiske forståelser af mennesket, som skjuler sig bag tidens diskussioner om muligheden af kunstig intelligens, har jeg behandlet andetsteds (Mammen, 1985). (Se også Dreyfus, 1979).

10. Den kan sikkert også bruges til beskrivelse af kriser og konflikter i dagligdagen, f. eks. jalousi og de følelser og lidelser, der er forbundet hermed. Men det kan ikke tages op i denne omgang.

REFERENCER

- Autorenkollektiv (1974): *Grundlagen der marxistisch-leninistischen Philosophie*. Berlin (DDR): Dietz Verlag (Oversat fra russisk).
- BOWER, T. G. R. (1975): Infant perception of the third dimension and object concept development. Chapter 2 i: L. B. Cohen & P. Salapatek (eds.): *Infant perception: From sensation to cognition. Vol. II*. N.Y.: Academic Press, p. 33-50.
- BRONOWSKI, J. (1973): *The ascent of man*. London: British Broadcasting Corporation.
- BRUNER, J. S. (1966): On the conservation of liquids. Chapter 9 i: J. S. Bruner *et al.* (eds): *Studies in cognitive growth*. N.Y.: Wiley, p. 183-207.
- COBLINER, W. G. (1965): Appendix: The Geneva School of genetic psychology and psychoanalysis: Parallels and counterparts. I: Spitz (1965, p. 301-356).

- DÉCARIE, T. G. (1965): *Intelligence and affectivity in early childhood*. N.Y.: International Universities Press.
- DIDERICHSEN, B. (1982): Hinsides forstanden. *Agrippa*, 4, 373-93.
- DREYFUS, H. L. (1979): *What computers can't do. Revised edition. The limits of artificial intelligence*. N.Y.: Harper.
- EAGLE, M. N. (1981): Interests as object relations. *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, 4, 527-65.
- ELKIND, D. (1969): Conservation and concept formation. I: D. Elkind & J. Flavell (eds.): *Studies in cognitive development*. N.Y.: Oxford University Press, p. 171-89.
- ELSTER, J. (1967): *Hegel*. Udalvalg, innledning og oversettelse ved Jon Elster. Oslo: Pax Forlag.
- ENGELS, F. (1971): Arbejdets rolle ved abens forvandling til menneske. I: Marx/Engels: *Udvalgte skrifter. Bd. II*. København: Tiden, 1971, p. 75-87. (Første gang offentliggjort på tysk i 1896).
- ENGELSTED, N. (1984): *Springet fra dyr til menneske*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- FOG, J. (1985): Om den følsomme fornuft og den fornuftige følsomhed. Psykoterapi som erkendelsesparadigme. *Psyke & Logos*, 6, nr. 1, 59-84.
- FOG, J. (1986): Adskilt i forbundethed. Om det psykoterapeutiske forholds gensidighed og handlingens ensidighed. *Psyke & Logos*, 7, nr. 1 (dette nummer).
- GIBSON, J. J. (1950): *The perception of the visual world*. Boston: Houghton Mifflin.
- GIBSON, J. J. (1966): *The senses considered as perceptual systems*. Boston: Houghton Mifflin.
- GIBSON, J. J. (1967): Autobiography. I: E. G. Boring & G. Lindzey (eds.): *A History of psychology in autobiography. Vol. 5*. N.Y.: Appleton-Century-Crofts, p. 127-43. Også i: E. Reed & R. Jones (eds.): *Reasons for realism. Selected essays of James J. Gibson*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum, 1982, p. 7-22.
- GIBSON, J. J. (1979): *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- GLASS, A. L., HOLYOAK, K. J. & SANTA, J. L. (1979): *Cognition*. Readings, Massachusetts: Addison-Wesley.
- HARTNACK, J. (1979): *Fra Kant til Hegel. En nytolkning*. København: Berlingske Leksikon Bibliotek.
- HEGEL, G. W. F. (1970): *Phänomenologie des Geistes. Werke Bd. 3*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag. (1. udg. 1807).
- HEM, L. (1985): Kommentarer til Jens Mammens »Den menneskelige sans«. Noter til en uofficiel opposition. *Philosophia*, 14, nr. 1-2, 98-112.
- HOLZKAMP, K. (1973): *Sinnliche Erkenntnis – Historischer Ursprung und gesellschaftlicher Funktion der Wahrnehmung*. Frankfurt a.M.: Fischer Athenäum Taschenbuch Verlag.
- HOLZKAMP, K. (1983): Theorie und Praxis im Psychologiestudium. Vortrag und Diskussion auf dem »vds – Psychologie – kongress« in Münster, 4.-6. Juni 1982. *Forum kritische Psychologie*, 12, 159-83.
- ILYENKOV, E. V. (1977): The concept of the ideal. I: *Philosophy in the USSR. Problems of dialectical materialism*. Moskva: Progress Publishers, p. 71-99.
- JENSEN, U. J. (1983): *Sygdomsbegreber i praksis*. København: Munksgaard.
- KESCHELAWA, W. W. (1974): Die Dialektik von Marx und Engels und die gegenwärtige bürgerliche Philosophie. Kap. 14 i: Autorenkollektiv: *Geschichte der marxistischen Dialektik. Von der Entstehung des Marxismus bis zur leninistischen Etappe*. Berlin (DDR): Dietz Verlag (Russisk udgave 1971).
- LEONTJEV, A. N. (1977): *Problemer i det psykiskes udvikling*. København: Rhodos. (Oversat fra tysk. Russisk udgave 1959).
- LEONTJEV, A. N. (1982): Psychologie des Abbilds. *Forum kritische Psychologie* 9, 5-19. (Oversat fra russisk foredragsmanuskript 1975).

- LEONTJEV, A. N. (1983): *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. København/Moskva: Sputnik/Progress. (Russisk udgave 1977).
- LØGSTRUP, K. E. (1984): *Ophav og omgivelse. Metafysik III*. København: Gyldendal.
- MAMMEN, J. (1968a): Uklarheder i fænomenologien. *Dansk Psykolog Nyt*, 22, 50-51.
- MAMMEN, J. (1968b): Det er emnelærers metodik, som kritiseres. *Dansk Psykolog Nyt*, 22, 171-72.
- MAMMEN, J. (1973a): Håbet er lysegrønt. *Dansk Psykolog Nyt*, 27, 427-29.
- MAMMEN, J. (1973b): Gensvar til Tranekjær. *Dansk Psykolog Nyt*, 27, 453-54.
- MAMMEN, J. (1975a): Igangværende forskningsprojekt: Om den bevidste genspejling af den objektive dialektik. *Bladet*. Særnummer om lærernes forskningsprojekter, nov. 1975, 33-34. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- MAMMEN, J. (1975b): Om at træffe korrekte afgørelser. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet. Også i: Hem, L.: *Empiriproblemet II*. København: Rhodos, 1980, p. 78-91.
- MAMMEN, J. (1976): Sansning og erkendelse. Noter til forelæsninger over perceptionspsykologi. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- MAMMEN, J. (1983): *Den menneskelige sans. Et essay om psykologiens genstandsområde*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- MAMMEN, J. (1985): Menneskets bevidsthed. I: O. Fenger & S. Jørgensen (eds.): *Skabelse, udvikling, samfund. En forelæsningsrække*. Acta Jutlandica LX, samfundsvidenskabelig serie 16. Århus: Arkona, p. 73-81 og 271.
- MARX, K. (1965): Økonomisk-filosofiske manuskripter (1844). I: K. Marx: *Økonomi og filosofi*. København: Gyldendal, p. 67-90.
- MERLEAU-PONTY, M. (1962): *Phenomenology of perception*. London: Routledge & Kegan Paul. (Fransk udgave 1945).
- MERLEAU-PONTY, M. (1964): A prospectus of his work. An unpublished text. I: M. Merleau-Ponty: *The primacy of perception*. North-western University Press, p. 3-11.
- NEISSER, U. (1984): Towards an ecologically oriented cognitive science. Emory Cognition Project. Report No. 1. I: T. M. Shlechter & M. P. Toglia (eds.): *New directions in cognitive science*. Norwood, N. J.: Ablex. Også i: S. F. Larsen & K. Plunkett (eds.): *LAB85*. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, 1984.
- PIAGET, J. (1954): *The construction of reality in the child*. N.Y.: Basic Books. (Fransk udgave 1937).
- POULSEN, A. (1981a): Intelligens, udvikling og produktionsmåde. *Psyke & Logos*, 2, nr. 1, 109-137.
- POULSEN, A. (1981b): Halvsprog og kognitiv udvikling. *Skolepsykologi*, 18, 104-22.
- POULSEN, A. (1984): Selvets udvikling. *Psyke & Logos*, 5, nr. 1, 177-89.
- POULSEN, H. (1980): Motiver og motivation. *Psyke & Logos*, 1, nr. 2, 179-211.
- ROSCH, E. (1978): Principles of categorization. I: E. Rosch & B. B. Lloyd (eds.): *Cognition and categorization*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum, p. 27-48.
- SCHULTZ, D. (1981): *A history of modern psychology. 3rd ed.* N.Y.: Academic Press.
- SHAND, A. F. (1920): *The foundations of character*. London: Macmillan. Også: København: Akademisk Forlag, 1962.
- SHAPIRO, D. (1965): *Neurotic styles*. N.Y.: Basic Books.
- SMIRNOV, S. D. (1982): The world of images and the image of the world. *Soviet Psychology*, 20, nr. 2, 3-27. (Russisk udg. 1981).
- SPITZ, R. A. (1965): *The first year of life. A psychoanalytic study of normal and deviant development of object relations*. N.Y.: International Universities Press.
- STENILD, M. (1978): Karakteristika ved førskolebørns begrebstilegnelse belyst ud fra to forskellige typer teorier. I: Stenild, M.: *Aspekter af spædbarnets og førskolebarnets intellektuelle udvikling*. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, p. 39-53.
- VURPILLOT, E. (1976): Development of identification of objects. Chapter 5 i: V. Hamilton & M. D. Vernon (eds.): *The development of cognitive processes*. N.Y. & London: Academic Press, p. 191-236.